

פתח תפתח - ימי עיון צדקה

כמה צדקה צריך לתת?

הרב אלישע אבינר

רמב"ם הלכות מתנות עניים ז א-ג

מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר "פתוח תפתח את ידך לו" ונאמר 'החזקת בו גר ותושב וחי עמך' ונאמר 'וחי אחיך עמך'.

וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר 'לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחריך האביון'.

לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קובנין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קובנין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו, ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו...

בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת בותן לו כפי השגת ידו. וכמה? עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה. ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.

גיטין ז

דרש רב עורא, זימנין א"ל משמיה דרב אמי, זימנין אמר לה משמיה דרב אסי, מאי דכתיב (נחום א יב) 'כה אָמַר ה' אִם שְׁלָמִים וְכֹן רַבִּים וְכֹן נִגְזַז וְעָבַר וְעָנְתָהּ לֹא אֶעֱנֶה עוֹד'? אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין יעשה מהן צדקה, וכ"ש כשהן מרובין... ועניתך - אמר מר זוטרא: אפי' עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה. לא אענך עוד - תני רב יוסף: שוב אין מראין לו סימני עניות.

בבא בתרא ט, א

אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישית השקל בשנה, שנא': 'והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלקינו'.

נחמיה י לג-לד

והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלשית השקל בשנה לעבודת בית א-להינו: לקחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישאל וכל מלאכת בית א-להינו:

ה. אבן עזרא

שלישית השקל - נוסף על מחצית השקל לצורך העניינים הנזכרים:

רבינו גרשום בבא בתרא ט, א

לעבודת בית אלוקינו, דהיינו צדקה.

תוספות בבא בתרא ט, א

ואף על גב דהאי קרא גבי בית אלוקינו כתיב, דהיינו בדק הבית, כל שכן צדקה.

קרית ספר מתנות עניים ז

אפשר דחייב זה דאורייתא וגמרא גמירי לה הכי כדאמר' בכמה דוכתי'...

ריטב"א בבא בתרא ט, א

לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בכל שנה. פי' לעולם ואפי' ליכא עניים באתריה יתננו לעניי עיר אחרת...

שו"ע יו"ד רמח, א

כל אדם חייב ליתן צדקה, אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו.

שו"ע יו"ד רנג, ח

עני שנתן פרוטה לצדקה, מקבלין ממנו. ואם לא נתן, אין מחייבין אותו ליתן.

ש"ך ס"ק יא

נראה דהכא מיירי בעני שאין לו פרנסתו דודאי אינו חייב ליתן צדקה עד שיהיה לו פרנסתו כדלעיל סי' רנ"א ס"ג בהג"ה. ולעיל ר"ס רמ"ח מיירי ביש לו פרנסתו וכמ"ש שם. והלכך בהא אין מחייבין אותו:

רמ"א רנא, ג

פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו...

העמק שאלה לנצי"ב פרשת תצוה

והא שכי' בשו"ע סי' רנ"ג ס"ח 'עני שנתן פרוטה לצדקה מקבלין ממנו ואם לא נתן אין מחייבין אותו ליתן', לא מיירי בשלישית השקל שמחויב כל עני... אלא באיזה קביעות צדקה שבעיר. והרי מקור זה הדין מלשון הרמב"ם ז"ל שכי' בפ"ט הי"ט 'עני שנתן פרוטה לתמחוי או פרוטה לקופה מקבלין ממנו, ואם לא נתן אין מחייבין אותו ליתן כו"'. ולפי מה שכתבתי אין אנו צריכים למה שכתב הב"ח והש"ך שם.

וגם עיקר מש"כ הש"ך רס"י רמ"ח דאם אין מתפרנס אלא מן הצדקה ובלא"ה אין לו פרנסה אינו מחויב בצדקה כלל, אינו נראה דמדרשה זו 'והעמדנו עלינו מצות' משמע דמחויב אפי' עני המחזר על הפתחים כמש"כ הרמב"ם ריש ה' שקלים אפי'

דף מקורות

עני המתפרנס מן הצדקה חייב ושואל מאחרים או מוכר כסותו שעל כתפו כו' וצריך להשתדל בזה כמו בכל מצות שבתורה. מיהו אם מפרנס בניו הרי הוא עושה צדקה בכל עת כדאיתא בכתובות ד' נ"א:

עד כמה?

רמב"ם מתנות עניים ז, ג-ה

לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו... ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו... בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו. וכמה? עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה.

שו"ע יו"ד רמט, א

שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר; ואחד מעשרה, מדה בינונית; פחות מכאן, עין רעה. וחומש זה שאמרו, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה. **הגה:** ואל יבזבז אדם יותר מחומש, שלא יצטרך לבריות. (ב"י)

כתובות נ, א

א"ר אילעא: באושא התקינן, המבזבז [לעניים - רש"י] - אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חברו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חברו, ומנו? רבי עקיבא. אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא? וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. והא לא דמי עישורא בתרא לעישורא קמא! אמר רב אשי: אעשרנו לבתרא כי קמא.

כתובות סז, ב

אמר ר' אילעאי: באושא התקינן, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש! הני מילי מחיים, שמא ירד מנכסיו, אבל לאחר מיתה לית לן בה.

בית יוסף יו"ד רמט אות א

התקינן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות. ואף על גב דלא משמע מהכא שיהא מצוה לבזבז חומש דלא קאמר אלא שאם בא לבזבז אל יבזבז יותר מכן, מהירושלמי דריש פיאה (פ"א ה"א) נראה שהוא מצוה. וגם מתלמודא דידן יש לדקדק דמצוה מן המובחר לבזבז חומש דמייתי להא דתקנת אושא מדכתיב (בראשית כח כב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך כלומר תרין עישורי דהיינו חומש:

ירושלמי מסכת פאה א, א

באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה. עד היכן? ר"ג בן אינינוא ורבי אבא בר כהנא, חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר, וחרנא אמר [משלי ג ט] כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך כמראשית כל תבואתך. ר"ג בן אינינוא בעי קומי ר' מנא: מה חומש בכל שנה ושנה לחמש שנים הוא מפסיד כולה, א"ל בתחלה לקרן מכאן ואילך לשכר.

תוספות כתובות ג, א

מפרש בירושלמי שפעם ראשונה יכול לבזבז חומש ומכאן ואילך בכל שנה ושנה יתן חומש הריוח.

ר"ש

כדאמרי' בירושלמי (שם בגמ') הדא דתימא בגופו אבל בממונו יש לו שיעור כדאמרי' בפרק נערה בכתובות (דף ג א) באושא התקיבו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש.

יפה מראה על הירושלמי

פי' נמנו באושא היינו שלא יוסיף על חומש, אבל אי בעי למיהב חומש או בציר מחומש הרשות בידו, והיינו דבעי עד היכן... דאע"ג דאין לו שיעור לא מסתבר שימעט כרצונו, דמדרבנן חייב ליתן מתנה הראויה.

רמב"ם ערכין וחרמין ח, יג

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר 'מכל אשר לו' ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים. ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות... אלא כל המפזר ממונו במצות אל יפזר יותר מחומש...

איגרת תימן

מה שסיפרת עליו [על ה"משיח"] שהוא צוה בני אדם שיעשו צדקה בכל ממונם, ולא שמעו ממנו. הם עשו כהוגן והוא החוטא שהוא עבר על הדת, כי אין ראוי בתורתנו שיתן אדם כל ממונו לצדקה אבל קצתו. אמר יתעלה: 'ואם החרם יחרים איש לה' מכל אשר לו' וגו' ואמרו בעלי מסורת הפרש 'מכל אשר לו' ולא כל אשר לו. ואמרו שגבול הרוצה לבזבז הוא החומש, אמרו: 'המבזבז לא יבזבז יותר מחומש'.

פירוש המשנה לרמב"ם פאה א, א

השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממונו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממונו אלא אם עשה כן במדת חסידות, ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה. וביאור השאלה הזו אצלי כך, אם ראה האדם שבויים הרי הוטל עליו לפדותם כמו שצוה ה', או רעבים או ערומים הרי הוטל עליו להאכילם ולכסותם כמו שאמר ה' די מחסורו אשר יחסר לו, כלומר שישלים לו כל מה שחסר לו, והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממונו או חמישיתו. אבל אם הם צריכים יותר מחומש ממונו נותן החומש בלבד ומסתלק, ואין עליו חטא בהמנעו מהשלים כל מה שהם צריכים כיון שהוא יותר מהחומש. אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו מפריש את החומש מכל הכנסותיו [= מן הריוח] לא מן הקרן ומוציאו בדבר מצוה.

ברכי יוסף יו"ד סימן רמט

מה שהוא הפך ממ"ש בחיבורו ל"ק, דזה רגיל דהדר מר משמעתיא מפירושו לחיבורו, כידוע. אך צריכין אנו למודעי, מעיקרא מאי סבר בפירושו בהיה דאל יבזבז יותר מחומש, דמוכח איש אל יותר אל החומש, אך למחסור פוחת והולך, והוא ז"ל קבעו

דף מקורות

חובה, וכתב כאשר יתן איש החומש אין בו עון, ומינה אם מגרעות נתן מחומש יש בו עון. ואפשר לישב דהרמב"ם ז"ל בפירושו סבר דיש חילוק בין רוצה לחלק נכסיו לעניים מאליו ומעצמו, ובין אם האלקים אינה לידו פדיון שבויים, או כי יראה ערומים או רעבים גם צמאים נפשם תתעטף נשים וטף.

וסבר הרב דהכי תקון, דאם לא נזדמן לו אחת מהנה אין לו חיוב לבזבז חומש, וכי תאוה נפשו לבזבז אל יבזבז יותר מחומש כלל, אפילו דבר מועט... ובפרק נערה נמי אמרו מעשה באחד שבקש לבזבז יותר ולא הניחוהו. וכולהו מיירי כי לא נזדמן לידם אחת מאלה, אלא מעצמו כל חד פזר נתן לאביונים אל עירו ואל שער מקומו. ואולם כי יקרא שבויים ואל פת רוצים וערומים, אז חיובא רמיא לתת חומש, והיינו דאמרו בירושלמי פ"ק דפאה 'באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות', וריהטא דלישנא משמע שצריך להפריש, ומפרשה הרב בנזדמן לידו חזא מהני מילי ודכוותייהו, וכמו שכתב בהדיא בפירושו. וזה שדקדקו בתלמודין פרק נערה ואמרו, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, דוקא מבזבז, שמחלק נכסיו לעניים בלי שאלה ובלי סיבה מחודשת. ואם בא לידו פדיון שבויים והצל נפשות ומטים להרג ודכוותייהו, חומש חיוב. ואם רוח נדיבה שבו מסלקת את הדמים ומוסיף על חומש רשאי, ומדת חסידות היא. ועלה בידינו דהירושלמי והבבלי שוים, ומדקדוקי סופרים לשון חכמים בשני התלמודים שפר קדמיה לחלק חילוק זה.

ולזה מטיין דברי הרמב"ם בחיבורו דבסוף ערכין, שכתב לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו וכו', אלא כל המפזר ממונו אל יפזר יותר מחומש. מיירי כשהוא מעצמו בא לחלק, דומיא דמקדיש ומחרים, ועליו אמרו אל יבזבז יותר מחומש. אמנם פ"ז [דמתנות עניים] כתב, בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת, נותנין לו כפי השגת ידו, וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר וכו'. ושם לא כתב דלא יתן יותר מחומש, ומשמע דכאשר יהיה האופן דבא העני ונזדמן אחת מהנך, אז אם רצה להוסיף ממדת חסידות רשאי להוסיף, וכמ"ש בפירושו.

אבל יש קצת הפרשה בין פירושו לחיבורו, דבהזדמן אחת מאלה לפי פירושו חייב לתת חומש, ולפי חיבורו אינו חיוב אלא רק מצוה מן המובחר לתת חומש. ודוק.

...וק"ק על הרב מהר"ש יפה בספר **יפה מראה** ריש פאה, שכתב וז"ל: נמנו באושא היינו שלא יוסיף על חומש... ואין זה היכא דקיימי עניים נצרכים ודאי דמדאורייתא חייב לתת די מחסורו, וכן לפדיון שבויים, אלא הכא בבא לחלק סתם לעניים. עכ"ל.

שו"ת שאילת יעבץ א, ג

פ"ז מהל' מ"ע ביאר היטב שמצוה זו מוטלת על כל אדם שידו משגת. ולא אמרו שיעור מעשר וחומש אלא במי שאין ידו משגת לתת לעני השואל די מחסורו. ואמנם בפירוש המשנה ריש פאה כתב בהפך, והוא שאם הוצרך לתת יותר מחמישית יתן חמישית ויסתלק. ומדלא מפליג משמע אף במי שידו משגת הדברים אמורים שאסור לבזבז יותר מחומש. וכן נראה מהירו' שסמך עליו שם דמוקי למתני' בגמילות חסד דבגופו, אבל דממונו יש לו שיעור, ואי איתא מאי דוחקיה, לוקי למתני' בכל גוונא, ולפלוג בגמילות חסד דבממונא גופה, ותיתוקם תקנת אושא במי שאין ידו משגת... ונראה שחזר בו בחיבור ממ"ש בפירושו ודינקותיה היא דהוה ס"ל כהירושלמי, והדר ביה משום דתלמודא דידן לא ס"ל הכי. כדמוכח מדוכתי טובא דאייתנין לקמן. ובכל מקום דברי החבור עיקר לענין פסק הלכה.

דף מקורות

אהבת חסד (לחפץ חיים) ב, יט

ודע עוד דמדת מעשר הוא לנוהג בצדקה במדה בינונית אבל הרוצה להתנהג בעין יפה צריך להפריש מנכסיו אחד מחמשה... י"א דמה שאמרו דחומש הוא מדה יפה ה"מ בשלא נודע לו שיש בעיר עניים התאבים ללחם או ערומים שצריכים לכסות, אבל כשיודע שיש בעיר אלמנות ויתומים וכה"ג אנשים מצוקים כאלו שאין לאל ידם להושיע את עצמם מחויב מדינא להפריש עד חומש נכסיו וכן משמע מדברי הגר"א שדעתו כן. וה"מ כשידו משגת ליתן שיעור זה אבל אין מחויב לדחוק את עצמו לזה רק מצד מצוה...

הג"ה י"א דמה שאמרו וכו'. הוא נובע מפירוש המשנה להרמב"ם בפ"א דפאה דז"ל... עכ"ל... נחזור לענינינו דהיכא דקיימי עניים ס"ל להרמב"ם דמדינא חייב עד חומש נכסיו ובהכי נתיישב לי מה שכתב הגר"א באגרתו הק' עלים לתרופה שכתב לב"ב וז"ל שם שלמען ה' שתפריש את החומש כאשר צויתך ולא תפחות כאשר הזהרתך כי בפחות מזה עוברים כל רגע על כמה לאוין ועשין [היינו הלאו דלא תאמץ ולא תקפוץ ועשה דפתוח תפתח את ירך לו נתן תתן כי ימור אחיך וגו' וחי אחיך עמר] ושקול כאלו כפר בתורה הקדושה ח"ו עכ"ל [היינו מה שאמרו דהוא כאילו עובד ע"ז ונקרא בליעל]. ולכאורה הוא נגד הגמרא דמגמרא משמע דאין מחויב מצד הדין בחומש רק שהמבזבז לא יבזבז יותר מחומש. וע"כ דהגר"א מיירי היכא דקיימי עניים וס"ל להגר"א כמו הרמב"ם דהיכא דקיימי עניים מחויב מדינא עד חומש נכסיו.

אמנם מדברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"ז שכתב בא עני ושאל וכו' עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר ע"ש משמע דס"ל דאפילו היכא דקיימי עניים אין מחויב מן הדין להפריש חומש נכסיו רק למצוה מן המובחר, וסותר לפירושו. ומה שלא הזכיר הרמב"ם התקנה דאל יבזבז יותר דאזיל לשיטתיה דבקימי עניים מותר ומידת חסידות איכא נמי בזה. אמנם קושיתנו הנ"ל קשה דסותר לדבריו בפירושו.

ואולי י"ל דבחיבורו איירי דאין ידו משגת בריוח ליתן עד חומש נכסיו לכן הוא רק מצוה מן המובחר לדחוק עצמו לזה משא"כ כשידו משגת, לזה נהי דאין יכול ליתן די מחסורו של העני הלא עכ"פ מה שיכול ליתן אמאי לא יתן. ואולם אעפ"כ ק"ק עדיין דמלשון הרמב"ם בחיבורו והשו"ע משמע לכאורה דאם ידו משגת יתן כפי צורך העניים אפילו יותר מחומש וכמ"ש היפ"מ שם בירושלמי, ומפירושו במשנה משמע דיותר מחומש אין מחויב ליתן דע"ז נמנו באושא שם ומשמע אפילו ידו משגת דאל"ה אפילו חומש אין חייב וצ"ע.

נחזור לענינינו דהיכא דקיימי עניים שיטת הרמב"ם דחייב מדינא להפריש עד חומש נכסיו וכן דעת הגר"א כנלענ"ד ברור בעז"ה.

ואח"כ מצאתי הרבה מדברי אלו בעז"ה בספר ברכי יוסף וגם הוא כתב דדעת הרמב"ם לחלק בין היכא דקיימי עניים ללא קיימי וכמ"ש למעלה אך הוא נשאר בקושיא מדברי הרמב"ם בחבורו וכמו שהקשינו למעלה וכתב שהרמב"ם חזר בו בחיבורו ולדברינו הנ"ל א"צ לכל זה.

ומ"מ לדינא צ"ע מדלא נזכר בשו"ע שום רמז חילוק זה וכתב סתמא משמע דאין חייב בכל גווני.

ויש לדחות להיפך דלא צריך המחבר בסימן רמ"ט לבאר זה, דממילא מוכח מדתלי באם אין ידו משגת לענין ליתן כדי צורך העניים, הא אם ידו משגת אפילו לחומש לבד מחויב ליתן עכ"פ חומש. ומש"כ דהוא מצוה מן המובחר ליתן חומש מיירי דאין ידו משגת בריוח ליתן חומש כ"א בדחוק. ותדע דאם לא תאמר כן אלא תאמר דאפילו אם ידו משגת לחומש כיון דאין ידו משגת לכדי צורך העניים תו הוי חומש רק מצוה מן המובחר לבד וידוקדק בזה יותר לשון המחבר שכתב ואם אין ידו משגת

דף מקורות

כ"כ, א"כ תקשי לן קושיא גדולה אמאי כתב המחבר דאם הוא נותן פחות ממעשר הוא עין רעה משמע דהוא רק עין רעה לבד יותר הו"ל לכתוב דהוא עובר על לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ הנאמרים במצות צדקה דהוא קאי על הפוחת משיעור שראוי לו ליתן כמו שכתב בסימן רמ"ח כיון שידו משגת ליתן חומש והוא מגרע אפילו ממעשר ואיה די מחסורו שאמרה תורה דאטו אם אינו יכול לקיים בשלימות די מחסורו לא יקיים כלל אלא ע"כ דמיירי שאין ידו משגת בריוח ליתן מעשר וחומש [ולא שאין ידו משגת כלל לזה דא"כ אפילו עין רעה לא הוי] לכך אינו עובר על הלאו דלא תאמץ ולא תקפוץ והעשה דדי מחסורו רק דנקרא בשם עין רעה על דהוא אינו מתחזק בענין זה.

בבא מציעא לא, ב

'נתן נתן' אין לי אלא מתנה מרובה, מתנה מועטת מנין - תלמוד לומר 'נתן נתן', מכל מקום. **רש"י**: מתנה מועטת מנין - אם אי אפשר לך ליתן מתנה מרובה.

צפנת פענח

מצות עשה כו' הנה מדברי רבינו נראה דהמצות עשה הוא אף אם אין העני תובעו, והלא תעשה הוא רק אם ביקש ממנו...

ראשון לציון (הרב חיים בן עטר) סימן רמז א

שיעור מצוה זו יש בה כמה פרטים: הא' דאפי' מבלי תובעים אותו, מצוה על האדם להפריש מממונו צדקה ולחפש על העני לתת לו. וההפרשה היא אחת מעשרה... ויש בזה מ"ע אבל אין בה לאו, אלא דוקא אם בא העני ושאל אי נמי שיודע שיש עני נצרך והוא מעלים עין. ולזה תמצא שכתב הרמב"ם פ"ז מהל' מ"ע וז"ל וכל הרואה עני מבקש ומעלים עין ממנו עובר בלאו ע"כ. הרי דלא עבר בלאו אלא דוקא בכה"ג.

רשב"א שבועות כה, א

אילימא צדקה לעני, מושבע ועומד מהר סיני הוא. יש מגדולי רבותינו הצרפתים ז"ל שאמרו דדוקא כשעני שואל ממנו צדקה דהשתא מושבע ליתן לו, הא לעני דעלמא שבועה חלה עליו דאינו חייב ללכת לפרנס עניים במדי.

שנות אליהו לגר"א

וגמילות חסדים. ירושלמי הדא דתימא בגופו אבל לא בממונו דיש לה שיעור דתנן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. והוא מן התורה. והא דאיתא בגמרא דילן באושא התקינו דהמבזבז וכו' הפי' שהיה מקודם הלכה למשה מסיני דאל יבזבז יותר וכו' ואח"כ שכחו וחזרו

ויסדו כהלכה ראשונה וזה פי' באושא התקינו דשם חזרו להלכה למשה מסיני הקדומה וכן איתא בירושלמי בפרק הלז:

חפץ חיים - אהבת חסד חלק ב פרק כ - בו יבואר פרטי דין המבזבז צדקה:

א) איתא בכתובות מ"ט דהתקינו חז"ל באושא המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות, אם לא מי שהוא עשיר מופלג משמע בפוסקים דעליו לא היתה התקנה (עיין ב"ק ט' ע"ב בתוד"ה אילימא ובחכמת אדם הלכות צדקה), וכן לבזבז קודם מותו שבזה לא שייך שמא יצטרך לבריות ג"כ מותר לבזבז הרבה [ביו"ד רמ"ט ס"א בהג"ה פסק דיכול לחלק קודם

דף מקורות

מותו כמה שירצה ועיין באחרונים שהביאו די"א עד שליטתו או עד מחצה ולא יותר] כדאמרינן בכתובות סז ב במר עוקבא שאמר קודם מותו כשהתבונן בצדקה שעשה בימי חייו אמר אורחא רחיקתא וזוודין קלילא ופלגינהו לנכסיו לצדקה:

(ב) י"א דהא דאמרינן אל יבזבז יותר מחומש היינו בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה אבל כשבאו לפניו עניים רעבים או ערומים שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם כאשר אמרה התורה די מחסורו אשר יחסר לו או שיראה שביום שהוא חייב לפדותם כאשר צוה השי"ת ורצונו לתת ע"ז יותר מחומש רשאי ומדת חסידות הוא [רמב"ם בפ"י המשנה פ"א דפאה ועיין בהג"ה לעיל] ונראה דמיירי באופן שאין נוגע לפיקוח נפש ממש אבל אם נוגע לפ"נ ממש כגון שהשבוי עומד למות או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבונו אין שייך בזה שיעור חומש ולא אמרו בב"מ ס"ב רק דחייו קודם לחיי חבירו אבל דעשרו קודם לחיי חבירו לא מצינו:

(ג) ודע דמה שהתקינו חז"ל שלא לפזר יותר מחומש נראה דהיינו דוקא כשמבזבז נכסי ביתו עי"ז הפזור כדמשמע לשון המבזבז, אבל בדבר מועט כגון שיש לו איזה מלאכה או עסק קבוע שמשתכר בה כדי מחיתו כל שבוע ויותר מעט מותר לו לפזר היותר לצדקה אף שהוא עולה יותר מחומש לפי ערך:

הרב אשר וייס (מנחת אשר ויצא)

והנראה עיקר בדעת הרמב"ם דס"ל דהלכה זו שלא יבזבז יותר מחומש אינו הלכה גמורה אלא מעין הנהגה ראויה, ויש בה יוצא מן הכלל וכמ"ש החו"י (סי' קפ"ו) דעשיר מצווה להוציא יותר מחומש וכ"כ בשאלת יעב"ץ (ח"א סי' ג') בדעת הרמב"ם דמדת חסידות להוציא יותר, וכיון דהלכה זו מדרכי המדות והמוסר לא כתבו הרמב"ם בהל' מתנ"ע אלא בסוף הל' ערכין וכדרכו בהרבה מקומות שמסיים בדברי מוסר וחסידות כדמצינו בסוף הלכות מקואות מעילה ולולב וכו'. ובאחרונים כתבו דכשעני לפניו חייב לבזבז אף יותר מחומש אך בדברי הרמב"ם במתנ"ע מבואר דלא כדבריהם אלא כדברינו, כנ"ל.

הגרש"ז אורבאך

שאלה: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש - האם זה דין או עצה טובה? האם לעשיר או במקרה דחוף מותר לתת יותר מחומש? תשובה: זהו דין, ומכל מקום לעשיר מופלג מותר לתת יותר מחומש, וכן אי קיימי עניים מידת חסידות לתת יותר. ואם העני מבקש ממנו ואין אחרים שרוצים לתת חייב ליתן לו די מחסורו אבל אם אין ידו משגת די בחומש.